

Received 22.12.2020	Review	JOTS
Accepted 06.01.2021		5/1
Published 10.01.2021		2021: 240-246

**Uzunkaya, U. Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin,
İstanbul: Kesit Yayınları, 2020, ss. 300, ISBN: 978-6057-
898890**

Hüseyin YILDIZ*

Ordu University (Ordu/Turkey)
E-mail: huseyinyildiz@odu.edu.tr

Yüksek lisansını Sakarya üniversitesinde XVI. yüzyılın sonuna ait *Felâhat-nâme* adlı metin neşriyle Doç. Dr. P. Küçüker danışmalığında tamamlayan U. Uzunkaya, doktor unvanını Yıldız Teknik üniversitesinde Prof. Dr. M. Ölmez danışmanlığında hazırladığı *Son Dönem Budist Uygur Edebiyatından İki Örnek* başlıklı teziyle 2017 yılında almıştır. T. Karaayak ve M. Ölmez'le birlikte kaleme aldığı telif ve çeviri yazılarının yanı sıra, tek isimli yayınladığı çalışmaları da bulunan Uzunkaya, Eski Türkçe alanına yoğunlaşmış görünse de Eski Oğuz Türkçesine yönelik çalışmalar da kaleme almaktadır.

Uzunkaya'nın bu yazının başlığında yer alan eseri, 2020 yılının son çeyreğinde neşredilmiş olup, aynı zamanda yazarın doktora tezinin düzenlenmiş hâlidir. Bahse konu metin, yazarın da Ön Söz'de belirttiği üzere *Türkische Turfan Texte V*'in başka fragmanlar eklenerek yapılan yeniden neşridir.

Kaynakça hariç yedi bölümden oluşan eserin ilk bölümü *Giriş* başlığını taşımaktadır (s. 19-33). Bu bölümde çalışmada yer alan yazmalar tanıtılmış, bu yazmalar üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiş, çalışmanın yöntemi açıklanmış ve yazmaların biçim ve içerik özellikleriyle Çince eş değer metinlerine değinilmiştir.

* ORCID ID: 0000-0002-8055-7946.

İkinci bölüm *Tibet Budizmi* başlığını taşımakta olup (s. 35-84), esasında *Giriş* bölümü içinde ele alınabilirdi. Nitekim çalışmanın diğer bölümleri olan *Metin*, *Çeviri*, *Açıklamalar* ve *Dizinler* başlıklarıyla kıyaslandığında, çalışmanın adının da metin neşrine hitap ettiği hatırlandığında bu tarz bir tasarruf isabetli olabilirdi. Ancak, gerek neşredilen metinlerin içerikleri, gerekse Tibet Budizmi için verilerin bilgilerin hacmi, yazarın bu kısmı ayrı bir bölüm olarak değerlendirmesine sebep olmuş olmalıdır. Bu bölümdeki bilgileri yazar, içinde farklı başlıklar da bulunan üç alt başlıkta sunmuştur. İlk alt başlıkta Budizm ve Tibet Budizmi'ne kadar bilinen Budist ekoller konusunu ele almış; Buddha, Budizm, Theravāda Budizmi, Mahāyāna Budizmi, Tantra Budizmi ve Vajrayāna hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci alt başlıkta Tibet Budizmi tarihî arka plan, öğretisi, mezhepler ve terminoloji bakımından ele alınmakta; üçüncü alt başlıkta ise Eski Uygurca Tibet Budizmi'ne ilişkin metinler, her birine dair bir iki paragraflık bilgiler verilmek suretiyle 24 başlıkta şu şekilde listelenmektedir:

Amṛtadundubhisvaradhāraṇī

Ārya-aparimitāyur-jñāna-nāma-mahāyāna-sūtra

Ārya-rājāvavādaka-sūtra

Ārya-sarva-durgati-pariśodhana-uṣṇīṣavijayā-nāma-dhāraṇī

Ārya-sarva-tathāgata-uṣṇīṣa-sitātapatrā-nāma-aparājitā-dhāraṇī

Avalokiteśvara-sādhana

Bahşı Ögdisi

Beş Dhyāni Buddha'nın Tasvirinden

Cakrasaṃvara'ya İlişkin Üç Metin

Eski Uygurca Bar do thos grol ve Buna İlişkin Diğer Eserler

Kāyacakra-sādhana

Mañjuśrī-nāma-saṃgīti

Mañjuśrīsadhana

Pañcaraṅgā

Sa-skya Paṇḍita'nın Guruyogası

Saharāṅgā-sahasrabāhv-avalokiteśvarabodhisattva-dhāraṇyṛddhhi-mantra-sūtra

Śricakrasaṃvaramaṅḍalābhisamaya

Tārā-ekaviṃśati-stotra

Tejo-Mahākāla'nın Tasviri

Vajrapāṇi Metni

Vajrapāṇi-sādhana

Vajrasattva-mantra'nın İki Fragmanı

Vajravīdāraṇā-nāma-dhāraṇīsadhana

Tibet Budizmine Ait Diğer Fragmanlar

Çalışmanın üçüncü bölümü *Metin* başlığını taşımakta olup (s. 85-132), sırasıyla A, B¹, B², B³, B⁴ metinlerinin çeviri yazısı ve harf çevirileri verilmektedir. Toplam 453 satırdan oluşan metinlerin bilgileri tarafımızdan hazırlanan şu tabloyla gösterilebilir:

Metin Adı	Numarası	Satır No	Satır Sayısı
A	Mainz 732 (T II Y 21)	001-150	150
B ¹	Mainz 732 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	151-280	129
B ²	Hedin Ms. Nr. 41 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	281-296	16 (ön 8, arka 8)
B ³	Musée Guimet, Manuscrit Ouigour Nr. 63322 A~G (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	297-312	A = 16 (ön 8, arka 8)
		313-328	B = 16 (ön 8, arka 8)
		329-344	C = 16 (ön 8, arka 8)
		345-360	D = 16 (ön 8, arka 8)
		361-376	E = 16 (ön 8, arka 8)
		377-392	F = 16 (ön 8, arka 8)
		393-395	G = 3
B ⁴	Haneda Nr. 61 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	396-411	16 (ön 8, arka 8)
	Haneda Nr. 73 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	412-427	16 (ön 8, arka 8)
	Haneda Nr. 34 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	428-453	26 (ön 13, arka 23)

Tabloda yer alan metinlerin Türkiye Türkçesine çevirileri aynı sırayla dördüncü bölümde (s. 133-142) verilmiştir.

Neşir sisteminde üst satır transkripsiyon (yazı çevrimi), alt satır küçük harfli transliterasyon (harf çevrimi) yöntemini kullanan Uzunkaya, B yazmalarının okunuşunda üçüncü bir satır ekleyerek yer yer Çince biçimleri de göstermiştir. Metin okuması genel olarak başarılı olmakla beraber Uzunkaya'nın gözünden kaçan birkaç hususa burada yer vermek iyi olacaktır.

İlk olarak A metninde ikinci satırda gösterilen ... .. [y]aşuk alku- ibaresi ... .. [yaruk] [y]aşuk alku- şeklinde de tamamlanabilirdi. Nitekim ilerleyen satırlarda şu ifadeleri görüyoruz:

005-007 ... ay t(ä)ñri ordosı tæg **yaruk yaşuk alkudın** sıñar yarumışın yaşumışın sakınmış k(ä)rgäk...

007-010 ... bel yokaru köküz äginkä tägi ot ulug tetir ot öñlüg **yaruk yaşuk alkudın** sıñar yaltr(ı)mışın yaşumışın sakınmış k(ä)rgäk...

012-014 ... yürüñ yipin öñlüg **yaruk yaşuk alkudın** sıñar yarumışın yaşumışın sakınmış k(ä)rgäk...

Ayrıca 27. satırda yer alan t(ä)ñri kelimesi metinde geçtiği diğer 25 yerde (örn. 145. Satır) t(ä)ñri şeklinde yazılmıştır. Harf çevrimleri aynı olan bu kelimenin yazımında 27. satırdaki kelime gözden kaçmış olmalıdır.

Kitabın beşinci bölümü *Açıklamalar*'a ayrılmıştır (s. 143-202). Çoğu, çalışmada yer alan metinlerde geçen sözlere ait notları içeren bu açıklamalar Uyguristik sahası metin neşirlerinde önem arz etmektedir. Esasında bu tür notlara ilişkin bir dizinin de çalışmalarda yer alması isabetli olurdu, ancak pek çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bir notlar dizini yer almamıştır. Bununla beraber çoğu çeşitli kelime, tamlama ve sözlere ait olan 431 not çalışmanın anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır. Notların genelinde iki yöntem kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk yöntemde not düşülen kelimedenden sonra iki nokta üst üste kullanılarak açıklama yapılmakta; ikinci yönteme göre ise not düşülen kelimenin önce anlamı tırnak içinde verilmekte ardından açıklaması ayrı cümlede yer almaktadır. Her iki yönteme göre ikişer örnek vermek yeterli olacaktır.

İlk yönteme göre:

049 tuymak bilig: Burada *tuymak bilig*, Skr. *bodhi* karşılığında kullanılmıştır. Skr. 'bilinçli, anlayışlı' anlamındaki *bodha* sözcüğünden gelen *bodhi* 'aydınlanma' anlamındadır (Soothill, Hodous, 1937, 480a). Sözcük ayrıca 'kusursuz bilgi ve bilgelik' anlamlarına da gelir (Monier-Williams, 1899, 734c).

151 kâgdä: Soğdcada *k'γδ' ~ k'γδ'kh* yazımına sahip sözcük 'kağıt' anlamındadır (Gharib, 1995, 185b, 4632. ve 4634. madde başı). Bodrogligeti'ye göre, Soğdca kökenli bu sözcük Manihaist kanallar vasıtasıyla Uygurlar tarafından ödünçlenmiştir (Bodrogligeti, 1965, 107).

İkinci yönteme göre:

026 ontun sıjarkı burhanlar ‘on taraftaki Buddhalar’. ‘On yön’ anlamındaki bu terimle kâinat kast edilmektedir (Soothill, Hodous, 1937, 426a). Kâinat, uzayın on yönü veya başka bir deyişle pusulanın sekiz yönü (kuzey, güney, doğu, batı, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı) ve en üst nokta ile en alt noktadan toplamda on yönden oluşur. Her bir yön için bir Buddha vardır (Soothill, Hodous, 1937, 50b).

064 biliglär ‘semboller, belirtiler’. Bang ve Gabain *bilig* sözcüğünün burada ‘belirti, işaret, özellik, nitelik, sembol’ gibi bir anlama gelmesi gerektiğini belirtmiştir (Bang, Gabain, 1931b, 337, 64. n.). Krş. 092. satır.

Açıklamalarda iki yerde yazım yanlışı yapılmıştır. 118. notta ilk satırda, 123. notta ise 6. satırda *daya(na)rak* kelimesi bir hece eksik yazılmıştır.

Çalışmanın *Dizin* bölümü (s. 203-279) üçe ayrılmıştır: 1. Uygurca Dizin, 2. Çince - Uygurca Dizin, 3. İkilemeler Dizini. *Uygurca Dizin*, kısmında genel olarak bir düzen görülmekle birlikte yer yer sıralama hatalarıyla karşılaşmaktadır. Sözelimi dizinin ilk sayfasındaki (s. 203) kelime sırası şu şekildedir:

a, aç-, ada, **adaksız, adın, Adaş Kaya**, adak, adaklıg, adınçığ, adıra, adırt.

Bu sıralamaya göre *adaksız* kelimesi *adak* ve *adaklıg* kelimelerinden; *adın* kelimesi ise *Adaş Kaya*, *adak*, *adaklıg* kelimelerinden önce gelmektedirler. Dizgi hatası olması kuvvetle muhtemel olan bu durumun kontrol edilmesi ve baskı öncesi düzeltilmesi icap ederdi. Doğru sıralamanın şu şekilde olması gerekirdi:

a, aç-, ada, adak, adaklıg, adaksız, Adaş Kaya, adın, adınçığ, adıra, adırt.

Benzer durumlara sonraki sayfalarda da rastlanmaktadır:

s. 204 → adırtla-, adkan-, adkangu, adro-, adromak, adrok, agulug, akıl-, al, **adırtlamak, adırtmak, ag(ı)r, ağır, ag(ı)rla-, ağırla-**, al-, alın-, alk-.

s. 205 → alkın-, alku, alkudın, aljad-, aljadıtur-, aljadıtur-, alp, **alkış**, altag, altı, altın, altınç, altun, amırtgur-, amitabaya, amrıl-, amrılıtur-.

s. 242-243 → säkizinç, s(ä)n, säv-, sävin-, sävinç, sävitmäk, sezik, seziklig, seziksiz, sezin-, smarta, sola-, söz, sözlä-, sözlämäk, sözlämäklig, **sık-, sıjark, sınça, sırıçga, siđi, sim**, sudur.

Çalışmanın tez haline bakıldığında bu tarz hataların bir kısmının orada olmadığı, kitaplaşma sürecinde oluştuğu, bununla beraber bir kısmının ise tezde de yer aldığı görülmektedir:

Tez s. 190-191 → a, aç-, ada, **Adaş Kaya**, adak, adaklıg, adaksız, adın, adınçığ, adıra, adırt, adırtla-, adırtlamak, adkan-.

Tez s. 261-263 → sezin-, smarta, sola-, söz, sözlä-, sözlämäk, sözlämäklig, sık-, sınar, sınça, sırıçga, siđi, sim, sudur, sukançıg, sumlım, suv.

Ayrıca bu sıralama hataları madde esaslı değil de satır esaslı olduğu için bazı verilerde karşılıklara da yol açmaktadır. Örnek olarak s. 204'te *al* 'usul, yöntem' maddesi altında gösterilen *bölä a.-layu* ve *çınarıp a.-p* verilerinin '-' işareti sebebiyle *al* ismi değil de bir fiil olduğu anlaşılmakta, ancak *a.-* kısaltması sebebiyle bu fiilin hangisi olduğu ancak metne gidilerek görülmektedir. Bu sebeple dizinin titizlikle yeniden ele alınması çalışmanın kullanımı için faydalı olacaktır.

Dizindeki bir başka durum ise /j/ sesinin sırasındır. *Altun Yaruk* örneğinde *ajun* kelimesi için bu durum ele alınırsa, son yıllarda Türkiye'deki Eski Uygurca metin çalışmalarında bu sesin dizinde dört farklı tutuma göre yer aldığı görülür:

/j/ sesini [j] harfiyle göstermek ve alfabede [i] harfinden sonraya koymak: AY-III, UAY, AY-VII, AY-VIII, AY-IX

/j/ sesini [ž] harfiyle göstermek ve alfabenin son sırasına koymak: AY-VI, AY-AB

/j/ sesini [ž] harfiyle göstermek ve alfabede [i] harfinden sonraya koymak: AY-IV

/j/ sesini [ʒ] harfiyle göstermek ve alfabenin son sırasına koymak: AY-Ç

Bu çalışmasında, Uzunkaya'nın ikinci tutuma göre davrandığı anlaşılmaktadır.

Çince - Uygurca Dizin kısmında 328 Çince sözün Eski Uygurca karşılıkları gösterilmiş, *İkilemeler Dizini* kısmında ise 58 ikilemeye yer verilmiştir.

Eski Uygurca sahasında eskiden yayınlanmış metinlerin, bilimsel gelişmelerin bu eserlere yansıtılmasıyla yeniden ele alınması önemlidir. Ülkemizde ve yurtdışında bu tür çalışmaların son yıllarda artması sevindiricidir. Uzunkaya'yı *Türkische Turfan Texte-V* metinlerini ilavelerle Türkiye Türkçesinde hazırlaması sebebiyle tebrik eder, çalışmalarının devamını dilerim.

Kısaltmalar

AY-AB = Gulcalı 2013.

AY-Ç = Çağatay 1945.

AY-III = Ölmez 1991.

AY-IV = Tokyürek 2018.

AY-IX = Uçar 2013.

AY-VI = Ayazlı 2012.

AY-VII = Çetin 2012.

AY-VIII = Çetin 2017.

Tez = Uzunkaya 2017.

UAY = Kaya 1994.

Kaynakça

Çağatay, S. Ş. (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça. I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza. II. Üç Prense Pars hikâyesi (Prens Mahasatvi)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Karahan Kitabevi.

Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Karahan Kitabevi.

Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan 'Aç Bars' Hikâyesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm) (Suvarṇaprabhâsasûtra)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Tokyürek, H. (2012). *Altun Yaruk Sudur. VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur. IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç. Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*. Dinozor Kitabevi.

Uzunkaya, U. (2017). *Son Dönem Budist Uygur Edebiyatından İki Örnek (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanan Doktora Tezi)

Uzunkaya, U. (2020). *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*. Kesit Yayınları.